

Radics Viktória

Essayez, avagy Tolnai Ottó esszéesztétikája

Rilke megadta nekem a nyáron az esélyt arra, hogy megtaláljam a számomra való *axis mundi*, úgy mint az örökidő óramutatóját, ezért most tőle indulok el, a „Rilke-almafától”, ahogy Nemes Nagy Ágnes mondta volt örökbecsű esszéjében. Azt írja Rilke valamikor az utolsó időkben, hogy nyugodtan adják csak ki a leveleit a halála után, hiszen egész életében csak írta és írta és írta őket szakadatlan, munkájának az alapja a terjedelmes levelezés –

- nos, azt hiszem, Tolnai esszéesztikája olyasmi, mint a Rilke-levelek ezrei: festői *alaposítás* és filozofikus *alapvetés*, amelyen megállás nélkül dolgozik, pamacsolja a vásznat, végteleníti a szöveget, mely örökké készül, abbamarad, előkerül megint, újraformálódik jelenleg is, állandó létesülésben van, ahogy a francia mondja: *devenir*
- alighanem evvel az esszéesztikával élte Tolnai az ő Virág utcájában s a Homokvárában a mindennapjait, és ebbe a határtalan műfajba – mely olyan, mint a levél – önála beletartozik a műkritika, a műelemzés, a tanulmányozás, a kalandozás, vagyis az *exkurzusok*, az idézés, a fordítás, a tekervényes mesélés, az anekdoták, az adomák, az emlékezések, a hivatkozások, minden, ami a világ prózája, és csillámként a versmorzsalékok, a költői megállapítások, lírai futamok – egy művész szabad eszme-futtatásai –, legszebb helyeként pedig a képleírások, a színekkel játszó *ekphrasziszok*, egy gondolkodói opus díszei
- ebben a különleges esszéesztétikában egy tudatfolyam kanyarog, mely a legsajátabbban övé – belelátni a „karfiol-agyába” –, gondolatok tekergőznek benne, életmesék ágaznak szét lebegve, mint a hínár... úgy is olvasható Tolnai esszéesztikája, akár egy vallomás, melynek töve a *vallás*, vallása a művészetnek, és a művészbárság vallása, egyfajta *credo*: megvallása a szeretetnek a mű-tárgyakon és alkotóikon keresztül, akik-amik változó konstellációkban, visszajáró vendégekként bukkannak fel az esszéprójájában: a tudatában
- mely egy költő, egy művész és egy „guberáló” tudata – játszásból akar csak tudós szakértő lenni, s e játék közben akarva-akaratlanul létrehozza az irodalomtudósság és a szakértelem paródiáját: a tudálékosság és az okoskodás paródiája az ő végtelenített esszéesztikája, amit végig lehet mosolyogni, és a mosolynak ezen az opálján keresztül tűnik át a tényleges értés, a mélységes hozzáértés: az értés a mesterségekhez, az *arsokhoz* és ahhoz, amihez lehetetlen jól

érteni, amihez senki sem ért: az élethez, az életgyakorlathoz és életelmélethez, elmeélethez, az érzéki gondolkodás legfinomabb anyagaihoz

- ámbátor a tapasztalat anyaga mindig vastagon jelen van ebben az esszéisztikában, az élet- és művészettapasztalaté egyaránt, és az évek során ez természetesen gyarapodott, megtestesedett, az esszéírás eljutott a „vég tónusához”, egy befejezetlen szimfónia utolsó tételéhez, amit jó lesz elnyújtani, kicsengetni ezt a tónust, hogy talán úgy hangozzék, mint a straussi *Zarathustra* eleje, kidolgozni még és még finomabbra, „csipkésebbre”
- mert az árnyalás, a stúdium, a részlettanulmányok sora soha nem érhet véget, és a pontosságra, ahogy ő mondani szereti, az *egzaktságra* való törekvés nem lelhet végső nyugvópontra, így az a kutatás, amit ez az értekező próza tükröz, mindig újabb folytatást kíván, mint régen a folytatásos regények, s így, mit ad isten, be is következnek a fordulatok, jönnek és jönnek az újabb felismerések és ismételten előkerülnek a régiak (van ebben valami a nietzschei „örök visszatérésből”), ám következnek a korrekciók, a bővítések, a törlések és az új, meglepő nüanszok
- nagyszerű így látni, mint egy folyót, a tudásra való törekvés, próbálkozás, a francia *essayer* tolnais megfelelőjét; a nem fáradó kutakodást, a szerteágazó és mégis bizonyos pontok körül örvénylő tudásvágyat, a tapasztalatok hívását a múltból és a jövőből, a nemtudást, a megtudást, a felismerést, az egymást követő, egymást kiütő, pislákoló eszméléseket, rájöveteleket
- Tolnainak szinte mindig „fel kell dolgoznia” valamit, van valami részlet, ügy, jelenség, alkotó, probléma, kérdés, amit okvetlenül „elaborálnia” kell, utánajárni, kifejteni és kifejtetni, nála mindig van valami, amivel, ahogy mondani szokta, „bajlódik” éppen, valami, amit muszáj regisztrálni, fölvenni valamely füzetébe valamelyik ceruzájával vagy töltőtollával
- a *dokumentálás*, a katalogizálás, a gyűjtés, a fixálás, a bespájjolás nem más nála, mint intellektuális törekvés, hogy meglegyen minden, nehogy valami elveszzen ebben a pokoli nagy veszendőségben
- a *számontartás* beckett-i vagy szüsziphoszi igyekezete ez, hiszen civilizációk vesznek el, most épp az orrunk előtt tűnik el az írásos, a *bookish* civilizáció, a goethei *Weltliteratur* – de mindennek ellenére, ahogy egyik legszebb esszéjében, prózájában, a Dobó Tihamér-nekrológiájában, emlékezésében, miacsudájában írja: *Hajrá, Ecset!*, és az ecsetet meg a vásznakat behelyettesíthetjük a *cahier*-ekkel, a noteszekkel, blokkokkal, jegyzetfüzetekkel, cédulákkal, *essayer!*
- jó hasonlata ennek az esszéisztikának az apa magyarkanizsai fűszeresboltja meg a danilo kiši „skladište”; a begyűjtő, elraktározó szándék ellensúlyozza a tudatkiesést meg az emlékezethiányosságot, a gyors fakulást, eltűnést, ami a kisebbségi sors egyik velejárója (hisz emberek tűnnek el), hogy amikor majd a kutya sem emlékszik már senkire, néhány *semmis* adat azért meglegyen
- új kategóriák is bevezetésre kerülnek e munkálkodás, iparkodás során, mint pl.: *semmis szöveg*, *semmis semmi*, *semmis apróságok specialistája*, *sivatagismeret*, *Mirjana Karanović sikolya*, *világpor*,

muhar (ezt a konkrétumot és metaforát külön kiemelném, nagyon fontos a Vajdaságban), *sötét vilajett* (Andrić nyomán), *a költészet vízrajza* (vigasz helyett talán) stb., és így új értékrendek alakulnak, melyben egy gomb, egy krétadarab vagy valamely utcaembere többet ér, mint egy politikus vagy egy kötvény

- kötbér, amit *ködbérnek* hittem – ha majd elmúlik ez a régimódi műfaj is, és már senki sem olvas hosszú, fölösleges esszéket, akkor mit tudhatunk meg, mit kaphatunk Tolnai Ottó esszéibe – templomi egérként – belebújva?
- követhetjük *a figyelem* megszületésének, alakulásának, elágazásainak és az ágak találkozásainak processzusait – ha teljesen feledésbe merültek az esszék tárgyai, ez akkor is érdekes lesz! –, attól kezdve, amit Tolnai „ólálkodásnak” nevez, egészen addig, amit „abszolválásnak” szokott mondani, mármint hogy ő *abszolválna* dolgokat, az örök abszolvens, akinek holnap ugyanaz a dolog egy másik arcát fogja megmutatni, hiszen a dolgok már csak ilyenek
- követhetünk *energetikai* folyamatokat, amelyek részint a dolgokból erednek, a világból fakadnak, részint ő adja hozzájuk a saját energiáját, ez a „gépezet” így működik, egymásra hatva, egymást hajtva
- s az energetikai munkához, amit végez, hozzátartoznak a *mérési* munkálatok is, Tolnainak furtonfurt föl kell mérnie valamit, egy kiállítás képeit, egy várost, egy tájat vagy egy alkotót, egy szín alakulását, vagy mérlegelni kell bizonyos kedvenc kövek és más tárgyak, anyagok súlyát, tonnányitól a gyűszűnyiig, ami *nem könnyű*
- a *feltérképezés*, a szellemi földrajz is fontos szakasza ezeknek a tudományos munkálatoknak, nagy-nagy lepedőre tudnánk csak fölvázolni, hogy mit, hol térképezett fel a szó metaforikus és nem metaforikus, hanem egészen konkrét értelmében, milyen helyeket talált, és milyen trópusokat
- de nem feledkezhetünk meg a *diagnózisokról* sem, amelyeket nyújt, és a kollégái segítségével szokott elkészíteni, a kedvencem itt az Artaud segítségével adott diagnózis Van Gogh megfestett tekintete kapcsán, amit Tolnai így tolmácsol, mert fordítóként is működik mindeközben: „Az egész pszichiátria mindig is csak abból élt, hogy elidegenedett a legalapvetőbb és legegyszerűbb igazságoktól...”
- ahol a „pszichiátria” behelyettesíthető az irodalomtudománnyal, mely abból él, hogy elidegenedik a legalapvetőbb és legegyszerűbb igazságoktól, eltolja magától azokat, és az irodalmat vizsgálati *tárgynak* tekinti, mindent megtesz, hogy ne kelljen *bevonódnia*
- elfelejtettem az elején elmondani, hogy ebben a nagy tudományos munkában, melynek Tolnainál se vége-se hossza, a világirodalom, a festészet és a filozófia nagyjai is közreműködnek, de nem kevésbé fontos faktorok a kicsik, a jelentéktelenek sem, akárcsak az együgyűek – épp Tolnaitól tudjuk, hogy a tudományos munkából sose szabad kihagyni őket, a kicsinyeket, a

Fotó: Martinovics Tibor

véleményeiket és az igazságukat, mert ha így járunk el, valami átkozott fontoskodástól hajtva, akkor *mi* vagyunk a buták, *nota bene!*

- Tolnai fontos szakértőinek, szakmai beszélgetőpartnereinek egy részét nem fogod megtalálni a Google-ban, de még a *Britannicá*ban sem, ők ugyanis egy másik nagy enciklopédiának, flaubert-i világparódiának, az *Új Tolnai Világlexikon*nak a szócikkei, egyébként valós személyek, akiket csak Tolnai regisztrált, és talán ő volt az egyetlen, aki meghallgatta őket
- mert lexikográfusként is dolgozik, nem az újjából szopja az adatokat, hanem kinézi, ellesi, kimásolja, megjegyzi, kijegyzeteli, szortírozza őket, jobban teljesít, mint egy intézet, ellenőrzi is mindegyiket, revideálja magát, ha kell, finomítja a meglévő adatokat, a Tolnai tényleg egy enciklopedista, akár Krleža, csak intézmények nélkül, habár az újvidéki rádiót mondjuk tekinthetjük olyan háttérintézménynek, ahol a kutatási eredményeit részint föltárta, hangot adott nekik, a saját, kicsit reszkető hangját
- mert ő, a rádiós publicista paradox módon a „képnéző szakmában” dolgozik, írta volt, és ez valóban egy lehetséges öndefiníció, belefér a műalkotásoktól kezdve az életben viharzó hangzó és illatozó képekig minden, a tárgyak képeitől az alakokéig meg a városképekig, a marinizmusig meg a *saját* tengerig
- s hogy el ne sodorja a végtelen, Tolnai tárgyakra kapaszkodik, kétségkívül ún. oknofil, tárgyakhoz ragaszkodó alkat, aki ezt a pszichés jegyet *létjeggyé* fejlesztette, telítette a létünket sűrű tárgyakkal,

amelyek számunkra, akik a könyv túloldalán vagyunk, szellemi, elképzelt dolgok, szellemvilág-alkotókként kerülnek ki a magasfeszültségű Tolnai- transzformátorból (például a rézdrótkefe)

- de még valami nagyon fontos ebben a műfajában, ez pedig az *önéletírói és emlékező jelleg*, ami mindegyik esszében fölmerül, legalább egy picit, de inkább erőteljesebben, és ha töredezetten is, de hosszan, mert ez a szakadatlan emlékezés egy sokszorosán reflektált élet kísérőjelensége, és így ebből az értekező prózából kiolvasható egy hosszú önéletrajz, melynek csak egy része a *Költő disznósírból*; máshol remixet alkotnak a vegyes életrajzi fragmentumok, kaleidoszkópot, tegyük hozzá: egy életrajz nem fixálható
- az önéletrajziság ilyenformán nem válik emlékirattá, hanem hálistennek életben van, eleven, remegő, változó, konfabulatív
- én sem érek a végére az aspektusok sorolásának, itt van még a *publicisztikai* aspektus is, megrendelésre is készültek szövegek, „semmis publicista vagyok”, mondja egy helyütt Ottó; ezek is olyanok, mintha maguktól születtek volna, Tolnai nem sokat ad a közéletre, és pont ezáltal válnak ezek az írások és rádiós beszámolók egy *ellenálló* publicisztikájává, aki nem bírja, nem is akarja leszűkíteni a közírásmódját olyan témákra és beszédmódokra, amelyeket ez vagy az ideológia/politika tanácsosnak mond, vagy amelyeket az aktuális korszellem javall
- csöndes makacs a Tolnai, hacsak nem muszáj, nem politikai gesztusokkal áll ellent, hanem az egész magatartásával, a habitusával, és nem egyszer pont ez a *kiállítás mint művészi egzisztálás* vált politikaiává, mert „sikerült” neki mindig a másságot képviselnie, a saját másságát otthon, és a yu-vajdaságiasság másságát itthon, mindig is az ismerős idegenségben, megnyitván a *saját közéletét*
- celebrálja is ezt Tolnai, amikor esszét ír, van az egész szellemi tartásában valami katolikus, egy bernanosi falusi plébános naplóját írja, vannak szent szövegei és intim relikviái, amelyeket újra meg újra felmutat, megmutat, elmagyaráz, előad, mindig picit máshogy, mindig annyicska humorral, hogy azzal föloldja az esszécelekedetei rituális jellegét – a szertartás lényege, az ugyanaz, de nála az a szöveg is, amit szóról szóra idéz több alkalommal, más-más kontextusban tűnik föl, más-más fénytörésbe kerül és ettől elváltozik, úgyhogy nem tudnám megírni a Tolnai-katekizmust, bár nem reménytelen elképzelés, csak nem szabadna megsérteni azt a *szeszélyességet*, ami az esszéknek egyik karakterisztikuma, ami nélkül az esszélét halott
- de a *dokumentálás* is elemi igénye a műfajnak az ő kezében, Tolnai, a poéta, mindig egy irattáros, egy levéltáros, egy muzeológus, egy dokumentátor is, azonban sohasem adminisztrátor; ennek a dokumentálásnak az etikája az a tudományos igény, hogy meglegyen, verifikálhatóan, ami van, ha van – a hamvasi tudományosság princípiuma ez, a *hűség elve* irányítja, hűség ahhoz aki, ami volt, ő és mások, az övéi, és ahhoz, ami megesett vele és másokkal itt, a régióban és Európában
- egészen biztos, példának okáért, hogy sose lesz hűtlen Dobó Tihamérhoz, akiről a legmegrázóbb esszéjét írta, vagy Domonkoshoz vagy Konczhoz vagy Rilkéhez – nem fogja elárulni

a kollégáit, a művésztársait, a barátait, a szentjeit vagy a városkáját, az országot, ahol élt, a kedvenc műveit és tárgyait

- az életmű e ragaszkodó vonulatában zajlanak a „vonzások és választások”, a *Wahlverwandschaften*, újabb és újabb kapcsolatok alakulnak ki az elemek és az emberek között, egyesek elmúlnak, mások megkötnék; a folyamat, mely lenyűgözte Goethét, itt élethossziglan tart; voltak benne tragédiák is
- történetek rajzanak és drámák zajlanak ebben az esszéisztikában, de olyan történetek, amelyeknek – még a tragikusoknak sem – nincs végük, nincs határozott cselekményük, mert a történetek nem a történetek, hanem a *részleteik* miatt fontosak, ezek színjátzásaitól meguntathatatlannak, a színek pedig a festészetbe vezetnek minket
- a tárgyak sem azért fontosak mert vagyontárgyak vagy muzeális értékű tárgyak, hanem azért, mert *dolgokká* változnak át, miközben átesnek a Tolnai-féle transzformáción; az ócska tárgyak és a félholt idézetek szárnyra kapnak ebben a légkörben, vagy épp komposztálódnak, belelévelnek a Tolnai-világba
- sűrűn alá kell húzítani a köteteit, hogy kipreparáljuk a legjobb idézeteket meg a saját bölcseségeket, melyek közül egyet szakítok most ki a kontextusból, melyet bizvást sosem felejtök el: „a létből nem vezet egérút” – ez bizony egy *logion*, azt máris elfelejtettem, hogy kinek-minek a kapcsán írta, miként előfordul gyakran, hogy ezekben a szövegekben nem a szóban forgó tárgy a fontos – nincs is „tárgy”, szubjektivitás van –, hanem a gondolatfutam, az asszociációk csavarmenetei, és ha fogalmunk sincs, kiről szól az illető szöveg, akkor is érteni véljük, hogy a szerző „mit akar mondani”
- de nem beszéltem még Tolnai *találmányairól*, mert ő nemcsak kitaláló, hanem feltaláló is, patkányfogókat eszelt ki például, emellett *megtaláló*, aki elvesztett és soha el nem is vesztett tárgyakat talál meg, amelyek elkerülik a figyelmünket, pedig itt vannak az orrunk előtt, ezek közül számomra a legkedvesebb például az ómama gyűrődesháza
- és persze *szavakat talál*, nem mondhatja, hogy nem talál szavakat, olyanokat, mint például a *fetekefagy* vagy a *nuszproduktum* (ebben benne van a görög *nousz*, a lényeg is!), valamint színekre lel, amelyeket szintúgy sokáig ízelek, akár csak a szavakat, Tolnai *a színek embere*
- nem maradhat azonban említés nélkül Ottó *felfedező* mivolta sem, gondolok itt a „magyar tengerre”, a mi mediterráneumunkra, vagy azokra a szállásokra, falvakra, utcákra, *kafityokra*, külvárosokra, piacokra, szegletekre, amelyeket felfedezett otthon, Budapesten, a vidéken, az Új- és az Óvilágban bolyongva
- az irodalmi és képzőművészeti felfedezéseiről pedig külön tanulmányt lehetne írni, hiszen fiatalok és öregek egyaránt vannak a felfedezettjei között, nem beszélve azokról az *újrázásokról*, melyek oly jólesnek a műélvezők fülének, akik ezredszer is szívesen hallanak Rilke-ről és Cézanne-ról

- no de mi a különbség Tolnai költészete, prózája és esszéisztikája között?

Foglaljuk össze! Semmi. Tolnainál nincs jelentősége a műfajpoétikának, ő ár ellen úszik a poétikában, és mégis: a gondolati munka, ami itt több mint fél évszázada zajlik, kidomborítja az életmű esszéisztikus oldalát, jobban mondva vonulatát, amelynek az intellektuális feszítvóját még senki se mérte föl. Hegelhez és Heideggerhez kell fordulni, gondolom, ha érdekel bennünket, hogy gondolkodni mit jelent, vagy Valéryhez, aki egyszerűen fogalmaz: „Minél többet gondolkodom, annál többet gondolkodom”. A szakfilozófusi pozíció vagy az „okoskodó labdákra” jellemző „emelkedett műelemzői póz” (ezek Tolnai kritikai kifejezései) távol álljanak tőlünk. Az irodalomtudomány nem nézett szembe a hübriszével: hogy távolról és magasról tesz arra, amivel foglalkozik. Az ilyen műelemzői vagy teoretikusi akaratoskodás visszacsinálja azt, amit a festészet, az irodalom vagy az egzisztenciális érdekű filozófia elért, ez pedig a pózok, a képmutatás meg a reprezentativitás, a klisék és sablonok, a pátoszformák lebontása és a finomabb, szenzuális gondolatok, érzésgondolatok kidolgozása. Én borzasztó élvezem, ahogy a tudálékosság, a „doktorság”, az akadémiasság kifigurázása történik Tolnainál a tanulmányokkal fölérő nagyesszéikben, melyek stílusa oly elragadó. Annak a specifikus tudásnak a föléléde, fölértékelése zajlik lankadatlan, amit kizárólag a művészet és a legjobb fajta óbor-filozófia nyújt.

Miért fordult Rilkéhez tanácsért annyi kortársa, köztük nem egy gazdag üzletember, szegény „fiatal munkás”, sok érett asszony, hercegné és jámbor fiatal leány? Azért, mert érezték, hogy ez az ember tud valamit, ez a költő megszólítható, és maga is képes megszólítani. Tolnai is vocativusban beszél az esszéiben, megszólít, gyakran konkrét személyt, élő, halottat, meg minket, akik olvasni, hallgatni is szeretjük, amint „szépírva beszél”.

*

Amikor Rilke a svájci Vallisban, az isten háta mögött beköltözött az öreg toronyba a hegyháton, a Château Muzotba, félt, hogy megoldhatatlan gondokat fog neki jelenteni az ellátás. Ekkor Baladine Klossowska (Balthus anyja) egész véletlenül rátalált egy tejesasszonyra, Mme Essayére, akinek a kislánya lett a költő futára, felhordta neki az élelmet, és szaladt a megszámlálhatatlanul sok levéllel a postára. Rilke persze behatolt a szóba: „Micsoda sorsszerű fordulat – írja –, hogy ajándékba kaptuk ezt döntően fontos 'Essayez!'-t”. Ezt mondom én is.

